

Abduallayeva Fidan¹³**İEN MAKYUENİN ROMANLARINDA EKZİSTENSIAL SEÇİM PROBLEMI**

İen Makyuen (Ian McEwan) XXI əsr Britaniya ədəbiyyatının ən aparıcı simalarından biri, Somerset Moem (1976), Buker (1998) və fərdin cəmiyyətdə azadlığı uğrunda Yerusəlim (2011) mükafatlarına layiq görülmüş yazıçılardandır. Onun ilk qələm təcrübəsi olan "First Love, Last Rites" hekayələr toplusu yazıçıya vətəndə uğur gətirmiş, Somerset Moem mükafatını qazandırmışdır. İen Makyuenin ilk romanı olan "Sementli bağ" Britaniya ədəbi mühitində maraqla qarşılanmış, psixoloji, qotik, detektiv və məhəbbət romanının qarşılıqlı sintezi kimi dəyərləndirilmişdir. İngilis ədəbi tənqidçisi Stiven Cons bu romanı XX əsrdə yazılan ən gözəl yüz roman siyahısına salmışdır ("Another 100 Best Books")[7].

Məhz bu səbəbdəndir ki, İen Makyuen romanları müasir ingilis nəsrində ən layiqli əsərlər sırasında yer alıb. Yazıçı otuz romanın və iki hekayələr toplusunun müəllifidir, əsərləri bir çox dünya dillərinə tərcümə olunub. İen Makyuen romanlarını tədqiq edən Devid Malkolmun təbiri ilə desək o, sözün həqiqi mənasında "good writer", bənzərsiz yazıçıdır[3;18]. İen Makyuenin romanları bir qayda olaraq insan və cəmiyyət, insanlararası münasibətlərdən yaranan problemlərdən söz açır. Yazıçının "Amsterdam", "Zamana qovuşmuş uşaq", "Çezil sahilində", "Bağışlanma" romanları insan və cəmiyyət, insanlararası münasibətlərdən qaynaqlanan problemləri qaldırır, müasir cəmiyyətdə özgələşməyə məruz qalan, mənəvi böhrana uğrayan insanın məşəqqətlərindən danışır.

Müəllif əxlaqi məsələlərlə yanaşı insanlararası münasibətlərə də toxunur, əxlaq probleminin insanın yaşam tərzinə təsirindən söz açır. 1998-ci ildə Buker mükafatına layiq görülən "Amsterdam" romanı dostluq və sədaqət, əbədi dəyərlər və sadəcə həyat haqqında yazılmış ən gözəl əsərlərdəndir. Qərbin "The New York Times", "The Times", "Sunday Times", "The Daily Telegraph" kimi ən nüfuzlu nəşrləri roman haqqında dəyərli yazılar nəşr etmiş, əsər ədəbi prosesin maraqlı dairəsində olmuşdur[1;2;4].

İen Makyuen cəmiyyətdə mövcud olana mənəvi dəyərlərin yoxa çıxması ilə qarşılaşan insanın özünün dərin böhrana məruz qalmasını təsvir edir. Əxlaq və seçim qarşısında qalan, mənəviyyatla maddi dəyərlərin yerdəyişməsi səbəbindən deqradasiyaya uğrayan insan faciəsini səsləndirir. Həqiqət haradadır və ya gerçəkliyin "görüntüsü" necədir kimi suallar əsər boyu qaldırılır və oxucunu düşünməyə vadar edir.

Yazıçının ilk romanı olan "Sementli bağ" əsərindən başlayan insanlararası münasibətlər, insan və cəmiyyət, onun ağrı-acıları İ.Makyuen romanlarında öz əksini tapıb. Bu roman eyni zamanda da yazıçının vizit kartı, oxucu ilə ilk təması hesab edilir. Məhz bu romanda görünən konturlar sonrakı əsərlərinə sirayət edəcək, İ.Makyuenin roman dünyasını anlatmağa çalışır. Valideynlərini itirmiş azyaşlı uşaqlar yenidən ailə imitasiyası yaradaraq, cəmiyyətdən və onun yazılmamış qanunlarından tam qurtulmaq istəsəldə, elə o cəmiyyətin diktəsi altında yeni-yeni faciələrə yol açacaqlar. Ətraf aləmlə bütün bağları kəsilmiş, və mənəvi boşluğa yuvarlanmış əsərin qəhrəmanları sonda mənəvi deqradasiyaya məruz qalacaqlar.

Yazıçının ikinci böyük romanı olan "Bağışlanma" yarandığı dövrdən ədəbi tənqidin əhatə dairəsində olmuş, onun haqqında çoxsaylı mülahizələr irəli sürülmüşdür. Onun yaradıcılığını yeni müstəviyə çıxaran bu roman sözün həqiqi mənasında mükəmməl sənət əsəridir və ölkəsində bir çox ədəbi mükafatlara layiq görülmüşdür.

Postmodernizmin estetik prinsiplərinə söykənən "Bağışlanma" romanı ənənə və müasirliyin vəhdətində yazılmış, klassik ingilis romanı ilə dialoqda verilmişdir. Viktorian romanını yenidən yazmağa cəhd edən, amma eyni zamanda da yeni roman yaradan yazıçı əsərdə istehza və kinayəni qəhrəmanların daxili aləminə köçürməklə insan faciəsindən söz açmışdır. Bu bədi priyom əsərin baş qəhrəmanının gənc yaşlarından ahıl dövrünə qədərki həyat yolunda izlənilir və romanı postmodernist nəsrin nümunəsi kimi dəyərləndirməyə zəmin yaradır.

Ənənəvi ingilis romanına istinad edən, güclü, həyəcan verici süjeti olan, mükəmməl mövzu ətrafında cərəyan edən hadisələrin təsvirini canlandıran "Bağışlanma", eyni zamanda əxlaqi və mənəvi dəyərlərdən, insanın varolması yolunda keçə bilməyəcəyi stereotiplərdən bəhs edir. Bu əsərlə yazıçı ənənəvi viktorian romanlarına istinad edən, lakin yeni, indiyə qədər mövcud olmayan roman yarada bilmişdir. Təsədüfi deyil ki, ədəbi tənqid onun yaradıcılığının bu mərhələsini "yeni Makyuen" dövrü adlandırmışdır. Yazıçı XX əsr Qərb cəmiyyətinin real vəziyyətini müasir insanın problemləri ilə canlandırmış, ənənə və müasirliyin vəhdətində yeni roman dünyası yaratmışdır.

"Bağışlanma" romanı səhvlər edə-edə müəyyən qənaətlər əldə edən, həyata daha kamil baxan, səhvlərindən nəticə çıxarıb yaşamağa davam edən insanın və yaradıcılığı ilə keçmişini yenidən bərpa etməyə, bu halda daha gözəl və daha mükəmməl şəkildə yaşamağa can atan fərdin hekayəsidir. Brioni adlı baş qəhrəmanın təcrübəsi onun taleyinin formalaşması barədə tam bir təsəvvür yaradır. Artıq müəyyən illər keçdikdən sonra, yazıçı olan və öz təcrübələri ilə bölüşən təhkiyəçi yazıçıdan uşaq psixologiyasının xüsusiyyətlərinə və yazarın qavrayışına diqqət yetirilməsi tələbini ortaya qoymaqla əxlaq və mənəviyyat problemlərinin vacibliyindən söz açır. Kiçik bir səhvin sonradan yarana biləcək böyük faciələrə yol açması təhlükəsindən danışır. Başqa sözlə insan həyatını formalaşdıran və son gününə qədər onu insan edən əxlaqi və mənəvi dəyərlərin vacibliyini əsas gətirir.

"Çezil sahilində" romanında puritan dəyərlərini əsas götürən cəmiyyət və insan qarşıdurmasından söz açır. Ənənəvi dəyərlərlə yeni dünyanın nizamı arasında qalan gənc nəslin faciəsi ondan ibarətdir ki, o, seçim edə bilmir və bu da onun məhvinə sürükləyir. Müasir dünyanın insanı ailə dəyərləri ilə öz iç dünyası arasında çırpınır, seçim edib ailəni üstün tutanda özünə qarşı çıxmış olur və beləcə, ya ikili yaşamış olur, ya da əsərin baş qəhrəmanları kimi mənən "yox" olur.

“Çezil sahilində” romanında puritan adətləri ilə böyüyən gənclərin sosial kimliyi bu adətin qurbanına çevrilir və sonda onların həyatının məhvinə yönəlir. Bir-birindən uzaq məsafədə dayanan və bir-birini anlamayan iki gəncin ailə rifahı sosial stereotiplərin müdaxiləsi ilə sona yetir. Sosial stereotiplərin qurbanı olan bu gənclər qarşılıqlı ünsiyyətdənsə, bir-birinə düşmən kəsilir, sonda isə qarşılıqlı ittihamlarla nəticələnən duruma düşürlər. Yazıçı, “Bağışlanma” romanında təsadüf nəticəsində baş verən hadisənin iki gənc arasında yaşanan faciəsindən danışırsa, “Çezil sahilində” romanında sosial stereotiplərlə yaşayan, puritan adətlərə riayət edən gəncliyin məhvinə dilə gətirir.

Cəmiyyətin yazılmamış qanunları əsərin bütün personajlarına sirayət edir və onların həyat “cəhənnəminə” çevrilir. Gənc ailə olmalı olduqları halda onlardan tələb olunan davranış qaydalarına riayət edir və bununla da kövrək, hələ də formalaşmamış aillərini dağıdırlar. Özü olmaq qorxusu hər iki qəhrəmanı düzgün seçim edə bilməməsi ilə nəticələnir.

Yazıçının “Zamana qovuşmuş uşaq” romanında təhsil və gənc nəsil problemi müasir dünyanı narahat edən elm, təhsil, maarifləndirmə kimi aktual məsələlər ətrafında cərəyan edir. Hakimiyyət və onun apardığı siyasət ilk növbədə təhsilə təsir edir ki, vacib məsələlər əsər boyu yazıçı tərəfindən işıqlandırılır. Yeri gəldikcə, İ.Makyuen ölkəsinin təhsil problemlərini bütün kinayə və istehza ilə əks etdirir və oxucuya da bu problemə laqeyd qalmamağa səslənir. Dövrünün aparıcı siyasi xadimlərindən olan Teçer hakimiyyətinə tənqidi münasibət oxucu tərəfindən sevilir və müəllifin sənətkar mövqeyi aydın şəkildə özünü büruzə verir. Yazıçı hakimiyyət və onun əlaltılarının təhsilə biganə yanaşması kimi məsələlərdən söz açır, gənc nəslin təlim-tərbiyəsindən uzaq düşən yalançı dəyərləri kinayəli tərzdə təsvir edir.

İ.Makyuen “Zamana qovuşmuş uşaq” romanında siyasi abı-havanın təsvirində insan həyatının “yox” olmasına işarə edir, qəhrəmanın boş, mənasız həyatından danışmaqla insan faciəsindən söz açır. Lakin bu faciənin insanın özünün də anlamamasını, susqun və “boş”, mənasız həyat tərzinin içində yox olmasıyla təsvir edir. Əsərin qəhrəmanı Stivenin və onun kimi siyasi oyunların qurbanı olan yüzlərlə insanın acı taleyini sarkazmla təsvir edən yazıçı, insanlığı düşünməyə vadar edir, onun gələcəyinin təhlükə altında olduğuna işarə edir.

İ.Makyuenin “Zamana qovuşmuş uşaq” romanı bu baxımdan onun digər əsərlərindən sosial problemlərin qaldırılması baxımından daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Elə bu xüsusiyyətinə görə əsər nəşr edildiyi gündən etibarən bir neçə ədəbi mükafatlara layiq görülmüşdür.

Britaniya cəmiyyətini “içdən” təsvir edən yazıçı ailə və “yalançı” dəyərlər sistemini açıb göstərir. İki müxtəlif sosial sistemlərə bağlı olan gənclərin sevgi hekayəsi əsərin sosial problemləri kontekstində dəyərləndirilir və cəmiyyətin insan həyatına təsirinin acı həqiqətləri canlandırılır. Britaniya cəmiyyətində hökm sürən ənənələrinin və tabuların, dini “qalıqların” və sinfi ön mühakimələrin nəticəsini təsvir edən yazıçı bəşəriyyəti düşünməyə dəvət edir. Bu əsər də ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində olmuş, çoxsaylı mülahizələrə yol açmışdır. Ən başlıcası isə İ.Makyuen yaradıcılığının davamı kimi dəyərləndirilmişdir.

İ.Makyuenin dünyaca məşhur “Amsterdam” romanı əxlaq və mənəvi dəyərlər mövzusunda yazılan ən mükəmməl əsərlər sırasındadır [5]. Məhz bu keyfiyyətinə görə əsər bir çox ədəbi mükafatlara layiq görülmüşdür. Yazıçı göstərir ki, əxlaqi və mənəvi dəyərlərin sonu insanı ən rəzil davranışlara gətirib çıxarır, onu hətta cinayətə də sövq edə bilər. Elə bu üzündən “Amsterdam” romanı mənəvi dəyərlərin böhranı ilə bağlı insan faciəsinin təsviri, müasir insanın mənəvi böhrana məruz qalması kimi dəyərləndirilməlidir.

“Amsterdam” romanı insana verilən azadlığın, şöhrətin xeyir qüvvələrə deyil, şərə qulluq edən insanın sonda məhvə məhkum olmasından bəhs edir. Əxlaqi və mənəvi dəyərlərin sonu insanlığın sonu deməkdir. Başqa sözlə, “Amsterdam” romanı mənəvi dəyərlərin böhranı ilə bağlı insan faciəsinin təsviridir.

İ.Makyuenin müasir dünyanın problemlərini özündə əks etdirən romanları əhəmiyyəti baxımından bəşəri problemlərlə səslənir və bu baxımdan aktuallığını itirmir.

XXI əsrin görkəmli Britaniya yazıçısı İen Makyuenin romanlarının forma və məzmun, ideya-bədii xüsusiyyətləri əsərlərinin poetikasını müəyyən edən vacib şərtlərdəndir. Yazıçı müasir dünyanın problemlərini əsərlərinə köçürə bilmiş, bəşəriyyəti, insanlığı düşündürən əxlaq və mənəviyyat, təhsil və gənc nəsil, sosial problemlər kimi vacib məsələlərdən danışır. Onun yaratdığı roman dünyası dünya insanını düşündürən problemləri əks etdirir və bu baxımdan hələ çox illər öz aktuallığı itirməyəcək.

Digər tərəfdən yazıçı qəhrəmanların həyatında dəyişən hadisələrin psixoloji tərəflərini vurğulayır və seçim qarşısında qalan, onu müəyyən edə bilməyən insan faciəsindən danışır. Bu insanı var olmasından məhrum edir, bu məhrumluq əvvəlcə onun mənəvi dünyasını yoxa çıxarır, onun ardınca isə fiziki məhvinə gətirir. Başqa sözlə İ.Makyuen bəşəri fəlakətləri insanın mənəvi puçluğunda görür və bir sənətkar baş verəcək fəlakətlərin əvvəlcədən xəbərdarlığını edir.

Ədəbiyyat

1. Bell D. Pynchon backs McEwan in 'copying' row // The Guardian. London. 6 December 2006.
2. Jordan T., Ellingwood S. Noteworthy Works by Ian McEwan // The New York Times. May 17, 2018.
3. Malcolm D. Understanding Ian McEwan. South Carolina: University of South Carolina Press, 2002. 192 p.
4. Reynolds N. “Recluse speaks out to defend McEwan” // The Daily Telegraph. London. April, 2010.
5. Robinson R. Modern Fiction Studies. 2010. Vol. 56. No. 3. 495p.
6. Slay J. Ian McEwan. New York: Twayne Publishers, 1996. 184 p.
7. The Editors of Encyclopaedia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Ian-McEwan>
8. Ian McEwan <https://hbr.org/2012/11/ian-mcewan>

Açar sözlər: İ.Makyuen, ekzistensial seçim, ideya, roman
Key words: I.McEwan, existential choice, idea, novel,

Ключевые слова: И.Макьюэн, экзистенциальный выбор, идея, роман

Проблема экзистенциального выбора в романах Иена Макьюэна

Резюме

Основной целью статьи является освещение экзистенциальных проблем, определяющих идейно-тематический пласт романов Иена Макьюэна, выявление романной поэтики писателя на основе таких произведений, как «Искупление», «На берегу», «Амстердам» и «Дитя во времени». Посредством анализа данных романов автор статьи выражает отношение к экзистенциальным проблемам, проливает свет на их идейно-тематические и художественные особенности.

В анализируемых произведениях являющиеся общечеловеческими этические и моральные ценности сталкиваются с человеческими ценностями героев, оказавшихся перед экзистенциальным выбором, и тем самым теряют свое первичное значение. В статье также говорится о трагедии человека, оказавшегося перед выбором и неспособного его сделать.

The Existential Choice problem in Ian McEwan's Novels

Summary

The main goal of the article is to highlight the existential problems that determine the ideological and thematic layer of Ian McEwan's novels, to identify the writer's novels poetics based on such works as "Atonement", "On Chesil Beach", "Amsterdam", "The Child in Time". By analyzing these novels the author of the article expresses his attitude to existential problems, sheds light on their ideological, thematic and artistic features.

In the analyzed works ethical and moral values that are universal to humanity clash with the human values of the heroes who faced with an existential choice and thereby lose their primary meaning.

RƏYÇİ: Dos.L.Ələkbərova